

نگاهی به شروح فارسی اسکندر نامه در شبه قاره

A look at the Persian interpretations of Eakandar Nameh in the Subcontinent

ریاض علی

دانشجوی دوره دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب لاهور

پروفیسر دکتر محمد صابر

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب لاهور

Riaz Ali

PhD Scholar, Department of Persian, University of the Punjab, Lahore

Prof. Dr. Muhammad Sabir

Department of Persian, University of the Punjab, Lahore

Abstract:

Nizami Ganjavi (1141–1209), is the chief romantic poet of Persia, Nizami is considered the greatest romantic epic poet in Persian literature, who brought a colloquial and realistic style to the Persian epic. His heritage is widely appreciated and shared by India, Pakistan, Afghanistan, Azerbaijan, Iran, the Kurdistan region and Tajikistan. Nizami is best known for his five long narrative poems, which have been preserved. Nizami was a master of the Masnavi style (double-rhymed verses). He wrote poetical works; the main one is the Panj Ganj (Persian: Five Treasures) which is also known by the Persian pronunciation of the Arabic word Khamsa ("Quintet" or "Quinary").

Eskandar-nameh "The Book of Alexander" (1194) or (1196–1202). The Romance of "Alexander the Great" contains 10,500 distichs. There is a difference of opinion on whether this was Nizami's last epic. The story is based on Islamic myths developed about Alexander the Great, which is derived from Qur'anic references to the Dhu'l-Qarnayn as well as from the Greek Alexander romance of Pseudo-Callisthenes. It consists of two books, Sharaf-Nameh and Iqbal-nameh. The land of sub continent has got this honor, that there has been done so vast and difficult work in some such areas have no parallel even in Iran. Narrative, lexicography, Persian Grammar and Composition, account writing and eloquence, Literary Criticism and commentary writing are such genres of the Persian literature in which the Scholars of Persian Language in the sub continent hold a distinguished place and the enjoyed a complete grip on their literary insight knowledge and and prose and verse literature. This is why they rendered new orientation to the art of commentary writing by penning down numerous commentaries on "Eskandar Nameh". In the Sub Continent about sixty commentaries of Eskandar nameh have so far been taken down in Persian language. Out of these some have been published many others are still preserved in the libraries of Europe, Iran and the sub Continent. A detail of these is mention here.

Keywords:

Nizami Ganjvi, Eskandar Nama, Commentaries, Sub Continental, Persian Language And Literature etc.

چکیده:

حکیم جمال الدین متخلص به نظامی از شاعر بزرگ داستان سرای ایران، در سال ۵۳۵ق در شهر گنجه آذربایجان تولد یافت و قریب به سال ۶۱۴ق در همین شهر درگذشته از ستارگان درخشان قدر اول آسمان ادب ایران است. آنچه موجب شهرت شاهکار بی مانند او "خمسه" یا "پنج گنج" است، که به طرز مثنوی است. از آنان یکی اسکندر نامه است که مشتمل بر دو قسم است که: در اولی (شرف نامه) اسکندر فاتحی بزرگ و در دومی (اقبال نامه) حکیم و پیامبری است. حکایت نویسی، لغت نویسی، دستور زبان و انشای فارسی، علم بیان و بلاغت، ادبیات انتقادی و تفسیر نویسی از جمله گوناگونی از ادبیات فارسی است، که در آن زبان پژوهشگران زبان فارسی در شبه قاره جایگاه ممتازی داشتند و از تسلط کامل بر آنها برخوردار بودند. بینش ادبی، دانش و ادبیات منشور منظوم به همین دلیل است که با نوشتن تعلیقات متعدد بر " اسکندر نامه" جهت گیری جدیدی به هنر تفسیر نویسی

دارند. بیش از شصت شرح از اسکندر نامه به زبان فارسی در شبه قاره نوشته شده است، که برخی از آنها چاپ شده است، در حالی که هنوز شروح بسیاری در کتابخانه های اروپا، ایران و شبه قاره وجود دارد.
واژه های کلیدی: نظامی گنجوی، اسکندر نامه، شروح، شبه قاره، زبان و ادب فارسی و غیره

اسکندر نامه پنجمین و آخرین مثنوی از خمسة نظامی است، مشتمل بر ۱۰۵۰۰ بیت به بحر متقارب مثنی مضمون است (دهخدا، ۱۳۴۶، ص ۶۰۱). اسکندر نامه مشتمل بر دو قسم است شرف نامه و اقبال نامه که در اولی اسکندر فاتحی بزرگ و در دومی حکیم و پیامبری است (شفق، ۱۳۵۳، ص ۳۷۳). شرف نامه را نظامی به نام اتابک اعظم نصرت الدین ابوبکر بن محمد جهان پهلوان از اتابکان آذربایجان در آورده و بدو تقلیم کرده است (صفا، ۱۳۷۳، ۲/۸۰۴). نظامی این منظومه را در سال ۵۹۷ هجری قمری به پایان رسانده است. (شفق، ۱۳۵۳، ص ۳۷۴) شرف نامه شرح حال اسکندر و فتوحات اسکندر است. اقبال نامه که آن را خردنامه اسکندری نیز گفته می شود. شرح افکار و منش و حکمت اسکندر است در شرف نامه شخصیت حکومتی اسکندر مورد توجه است و در خردنامه شخصیت علمی و معنوی او. (فاضلی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۱) نظامی این مثنوی را بسیار ستوده و آن را گنجینه معارف معرفی کرده است.

اسکندر نامه مثنوی مهم ادبیات فارسی است که علاوه از ایران و سراسر جهان در شبه قاره نیز برای اندیش مندان، شاعران و نویسندگان مورد مطالعه قرار گرفته است. این کتاب به طور نصاب درسی در مدرسه های شبه قاره نیز تدریس داده می شد، به همین دلیل اندیش مندان و نویسندگان این دیار به شروح و فرهنگ و ترجمه این مثنوی توجه داشتند. در شبه قاره تعداد شروح اسکندر نامه بیش از شصت شمرده می شود، بعضی از آنها به چاپ رسیده اند، اما بسیاری از شروح و فرهنگ های اسکندر نامه در کتاب خانه های شبه قاره و اروپا و ایران به صورت نسخه های خطی موجود اند، که تفصیل آن بدین قرار است.

۱. شرح اسکندر نامه: از شرف الدین خطیب خوشایبی به دستور خاص شمس الدین در سیال شریف ۱۲۹۳ ق. (تسیحی، ۱۴۲۶، ص ۳۸۳)

۲. شرح شرف نامه/بهار باران/شرح اسکندر نامه: از سراج الدین علی خان آرزو اکبر آبادی بن شیخ حسام الدین به خان آرزو (گوالیار ۱۱۰۱-۱۱۶۹ هـ/۱۷۵۵-۱۶۹۰ م). (نوشاهی، ۱۴۰۴، ص ۵۹۴) گزارش تنها "شرف نامه"ی آن است، در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۴۰).

۳. شرح اسکندر نامه نظامی: شارح ناشناس، ۱۲۳۹ ق، شماره Pe، ۲، ۳G. مجموعه عمومی، کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب، لاهور (نوشاهی، ۱۳۹۹، ص ۶۰۳).

۴. تقریر التحرییر/شرح اسکندر نامه: از ابوالخیر معروف به خیر الدین لطف الله متخلص مهندس فرزند احمد لاهوری (-لطف الله مهندس لاهوری) که دو نسخه دست نویس از آن در جهلم پاکستان کتابخانه مجدیه با تاریخ ۱۲۷۷ ق نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲).

۵. جشن نوشابه/باغبان/شرح اسکندر نامه: از فیروزالدین صاحبزاده خلف حافظ الدین، ساکن رضا خیل بالا ضلع پیشاور، از نیمه سده چهاردهم هجری، در ص، ع، آمده که وی "مدرس درس نظامی" بوده است. برای فرزندش محمد عبدالحق جان و طلبای وطن نگاشته است. دو نسخه خطی آن در کتابخانه گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۴۷).

۶. جواهر النظام: از عبدالعزیز حسرتی که فرهنگ واژه های دشوار مخزن الاسرار و شرف نامه است، که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۳ ق ف ۳۳۶ در کتابخانه انجمن ترقی اردوی کراچی نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲).

۷. خرد پناه/خودنگاه/خود آگاه: از محمد سلطان بن اله داد (متوطن؛ خوشاب) از روزگار تیمور شاه درانی بود این شرح در ۱۲۰۴ ق نوشته شده است (هو، همان، همانجا)، که نسخه ای در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۴۴).

۸. شرح اسکندر نامه: شارح ناشناس و از سده ۱۳ هجری و به خط نستعلیق نسخه دست نویس از اول و آخر افتاده، شرح بخش معراج النبوی است (نوشاهی، ۱۳۹۰، ۲/۸۰۳).

۹. **زبدۃ اللغات:** از میر محمد بزرگ سیالکوٹی در ۱۱۲۳ق نوشته شده است (بشیر حسین، ۱۹۶۹، ۲/۳۱۴)، که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۳۱۶۹/۱۶۴ با تاریخ ۱۲۱۶ق، در گنجینه شیرانی دانش گاه پنجاب لاهور نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲).
۱۰. **زعفرانیه/بحر المعانی:** از مولانا محمد غفران بن عبدالرحمن ساکن اکبر پورہ پشاور در سال ۱۳۰۳ق نوشته شده است، مؤلف در دیباچه از مراد خود نقاب شاه بن بزرگ شاه بن عابد شاه ساکن گلوزایی یاد کرده است (نوشاهی، ۱۳۹۱، ۳/۲۲۲۷).
۱۱. **شرح اسکندر نامه: منتخب الشروح:** شارحان! علماء کلکتہ، گزارش از بدر علی عظیم آبادی و سید میر حسین علی جون پوری زنده در ۱۲۲۷ھ/۱۸۱۲م هر دو شارح از اعضای کونسل کلکتہ بودند و این شرح را به خواهش مستر متوند لٹن تالیف کرده اند (نوشاهی، ۱۳۹۱، ۳/۲۲۲۸). بسیاری از فضله متقدم و متاخر استفاده گرفته است که نسخه ای در کتابخانہ گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۷۶).
۱۲. **شرح اسکندر نامه:** از فقیر نور محمد که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۸۳۹۸ در کتابخانہ گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲) و غیر ازین در مجموعه آذر کتابخانہ مرکزی دانشگاه پنجاب و در درگاه روان پیر مهر علی شاه گولرہ شریف راولپندی نیز نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۵۳).
۱۳. **شرح اسکندر نامه:** از میان بن محمد شاه بن محمد فتح چشتی/فتح بن محمد شاه بن محمد چشتی که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۱۸۶۰ در کتابخانہ گنج بخش نگه داری می شود (نوشاهی، ۱۳۹۰، ۲/۸۰۳). و غیر ازین در مکتبہ سلیمانیه سهیوال سرگودھا نیز نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۵۲).
۱۴. **شرح اسکندر نامه:** از شیخ محمد مهندس در دهلی که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۱۰۲۵۷ در کتابخانہ گنج بخش نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲). که نسخه دیگر در مجموعه سید عبداللہ کتابخانہ مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور نگه داری می شود. (سید عبداللہ، ۱۹۴۸، ۲/۱۷۰).
۱۵. **شرح اسکندر نامه:** از غلام علی عبدالرحمان؛ نیرہ شمس العارفین مخدومی شیخ جمال کولوی، که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۵۴۱۰ در کتابخانہ گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲).
۱۶. **شرح علوی/ شرح اسکندر نامه:** از علی محمد بن فتح محمد جراح سانکری که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۲۱۴ با تاریخ ۱۲۹۱ق در کتابخانہ گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود (همو، همان، همانجا).
۱۷. **شرح شرف نامه شرح اسکندر نامه:** از محمد سیف اللہ احمد آبادی که نسخه ای دست نویس از آن به شماره MN۱۹۶۸-۶۰۰ به خط نستعلیق با تاریخ (۱۰۵۱ھ) در موزہ ملی کراچی نگه داری می شود (نوشاهی، ۱۴۰۴، ص ۵۹۴).
۱۸. **شرح اسکندر نامه:** از شاه خاکی (نظام الدین ولد محمد مراد، بتاریخ ۲۶ شوال ۱۲۰۴) که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۴۰۹۷/۱۰۴۵ با تاریخ ۱۲۰۴ق، در گنجینه شیرانی دانش گاه پنجاب لاهور نگه داری می شود (بشیر حسین، ۱۹۷۳، ۳/۴۴۶).
۱۹. **شرح اسکندر نامه:** از جبرائیل فقیر قریشی سندهی که نسخه ای دست نویس از آن با تاریخ ۱۲۵۲ق، در کتابخانہ داود پوتا در حیدر آباد سند نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲).
۲۰. **شرح اسکندر نامه:** از مولوی بدر الدین که نسخه ای از آن به شماره ۱۰۹ با تاریخ ۱۲۸۳ق، در آرشیو ملی اسلام آباد نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۴۸).
۲۱. **شرح اسکندر نامه:** از محمد اشرف که تنها گزارش شرف نامه است که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۱۸۸-۱۹۶۸ MN به خط نستعلیق، با تاریخ ۱۲۷۴ق در موزہ ملی کراچی نگه داری می شود. (نوشاهی، ۱۴۰۴، ص ۵۹۳).
۲۲. **شرح اسکندر نامه:** از محمد خطاب (خاکپای علما و طلاب محمد خطاب) ساکن موضع گاترہ در دو جلد (گل رنگس، ص ۲۴۷)، برای شیر دل خان که شیوه می زیسته است که نسخه های در کتابخانہ های مختلف پاکستان نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۴۷).

۲۳. شرح اسکندر نامه: از غیاث الدین بن جلال الدین بن شرف الدین صدیقی رامپوری به سال ۱۲۳۰هـ / ۱۸۱۵م نگاشته است شرح اسکندر نامه نظامی است ناتمام، همان نگارنده " غیاث اللغات" (خضر نوشاهی، ۱۴۰۹، ص ۲۶). (چاپ شد) نسخه در کتابخانه همدرد کراچی نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۷۶).
۲۴. شرح اسکندر نامه: از موسی بن بسالت بن اسماعیل اورکزینی از قوم عبدالعزیز خیلی نوشته در سال ۱۲۱۲ق (معصومی ۱۳۸۲، ۵/۷۳)، که نسخه ای در کتابخانه های دکتر خواجه محمد سلیم استاد دانشگاه پشاور نگه داری می شود. (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۴۵).
۲۵. شرح بسیط / شرح اسکندر نامه: از مولوی محمد بن غلام محمد گلوهی (لکهنو، ۱۲۴۵هـ) نگاشته است. شرح کامل اسکندر نامه است در دو جلد، که نسخه های آن در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود (نوشاهی، ۱۳۹۱، ۳/۲۲۲۸).
۲۶. شرح اسکندر نامه: از میرزا خیر الله خان مهندس لاهوری بن نادر العصر احمد معمار لاهوری (همو، همان، همانجا).
۲۷. شرح اسکندر نامه: از شیخ محمد افضل اله آبادی (۱۱۲۴هـ / ۱۷۱۲م) به خط نستعلیق سده ۱۲هـ نوشته شده است متخلص به ثابت (م: ۱۱۵۱هـ) که نسخه ای در کتابخانه همدرد کراچی نگه داری می شود (خضر نوشاهی، ۱۴۰۹، ص ۱۲۶) و غیر ازین نسخه ای دیگر کتابخانه عمومی خیر پور نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۳۹).
۲۸. فتوحات اسکندری / خلاصه اسکندر نامه بڑی: از غلام حسین که چکیده اسکندر نامه بڑی / شرف نامه به نثر است در ۱۲۰۹ق نوشته شده است، که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۱۲۲۹ در کتابخانه سالار در حیدر آباد دکن نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۳).
۲۹. آئینه اسکندری شرح شرف نامه: شرح از ناشناس، وی مرید حضرت شاه جیون بود در سال ۱۲۳۰ بنام سردار فتح سنگه نگاشته است، سردار نیز معتقدان جیون شاه (نوشاهی، ۱۴۰۴، ص ۵۹۶).
۳۰. فواید مظفری شرح اسکندر نامه: در حقیقت شرح شرف نامه است، شارح؛ پیر علی رسول پوری، تاریخ شرح، ۱۲۰۴هـ، سده ۱۳ هجری ۱۷۰ برگ. همان (سید عبدالله، ۱۹۴۸، ۲/۲۶۶).
۳۱. کلید گنج نظامی: شرح اسکندر نامه (شرح از کشور؟)، نسخه گنج بخش که در دیباچه افتادگی دارد، نام نگارنده را ندارد، و می گوید: بدستور استادش (وحید الدهر، میر برهان الدین) اوراق پراکنده را (که گویا کار دیگری بوده، شاید عبدالواسع هانسوی ن، ک، پیش از این) در ۱۱۳۸هـ گرد آورده این را ساخته است؛ کلید نظامی طلسم سال گشاد و نسخه در مجموعه سید عبدالله کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۳۹)، که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۸۹۰۴ در کتابخانه گنج بخش نیز نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۳).
۳۲. شرح اسکندر نامه: از محمد یعقوب به روزگار اورنگزیب (م: ۱۱۱۶هـ)، که دو نسخه دست نویس آن در کتابخانه احمد حسین قلعه داری در گجرات پاکستان نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۳۸).
۳۳. شرح اسکندر نامه: از عبدالواسع هانسوی (۱۲۵۲هـ) (نوشاهی، ۱۳۹۰، ۲/۱۰۷۷) که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۱۸۳۸ در کالج اسلامیه دانش گاه پشاور پاکستان نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۳).
۳۴. شرح شرف نامه / شرح اسکندر نامه: از محمد نصیر بن سلطان صوفیانی بھکری. (نوشاهی، ۱۴۰۴، ص ۵۹۴) از نیمه دوم سده یازدهم، گزارش بخش یکم، یعنی (شرف نامه) است. در دیباچه از شرح ها و حاشیه های که پیش از او بر این مثنوی نوشته اند، و نتوانسته اند دشواری های آن را بگشاید، بدون نام آنها، یاد می کند که در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود. (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۳۲).
۳۵. شرح شرف نامه خسروان: از عبدالکریم که این اثر را به مدت بیست روز از رمضان (۱۰۵۱هـ) نگاشته است و گزارش سی و چهار بیت اسکندر نامه است، که نسخه ای دست نویس از آن به شماره NM ۱۹۷-۱۷/۱ به خط نستعلیق در موزه ملی کراچی نگه داری می شود (نوشاهی، ۱۴۰۴، ص ۵۹۵).

۳۶. شرح اسکندر نامه: از محمد اکرم بن عبدالرزاق ملتانی قادری (که شرح گلستان را در ۱۱۰۰ هـ نگاشته بود) (نوشاهی ۱۴۰۴، ص ۵۹۴) و نگارنده شرح "کریم" که فرزند او به نام محمد رضا، پس از مرگ پدر آن را به انجام رسانده است. در پایان نسخه گنج بخش آمده است، من محمد رضا که مولانا محمد اکرم ملتانی پدرم است، چون در اثنای تصنیف این شرح در گذشت، برابر سفارشی که کرده بود، این شرح را به انجام رساندم و غیر از این در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۳۹).

۳۶. قوائد علیشیری شرح اسکندر نامه: از محی الدین بن نظام الدین از معتقدان سید اشرف جهانگیر سمنانی (م: ۸۰۸) و مرید شیخ محمد دهلوی (سلمه الله الدین) که در دیباچه و خاتمه وی را ستوده، در این دنیا درآمد دو محمد، یکی دین پرور دوم سخن کاربر آن ختم نبوت آمده در، بر این ختم سخن دانی داد. (نوشاهی، ۱۴۰۴، ص ۵۹۵) که نسخه ای دست نویس از آن به شماره ۶۵۰۹ در کتابخانه گنج بخش نگه داری می شود. (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۳) و غیر از این در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۳۰).

۳۷. شرح اسکندر نامه: از علی شیر از فرزندان ابوالقاسم کرمانی و ارادت مند مولوی شیخ محمد دهلوی، دکتر بشیر حسین می افزایش، شاید علی شیر قانع تتوی (۱۲۰۳/۱۷۸۸م) باشد (بشیر حسین، ۱۹۷۳، ۳/۴۴۵)، که نسخه ای در مجموعه شیرانی کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۴۴).

۳۸. شرح اسکندر نامه: از فیض الله مشهور و متخلص به جواد ابراهیم سده ۱۲، ۱۳ هـ. (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۳)، که نسخه ای در کتابخانه گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود (همو، همان، ص ۱۵۳).

۳۹. بحر المعانی/شرح اسکندر نامه: از مولوی محمد غفران فرزند محمد عبدالرحمان پشاور (پشاور، ۱۸۴۷م) (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۴).

۴۰. جشن فریدون/جشن نوشابه: متن "داستان جشن نوشابه" است، سده ۱۲-۱۳ ق در بخش یکم "اسکندر نامه" که با این بیت آغاز می شود، به جشن فریدون و نوروز جم، که شادی سترد از جهان نام غم و نسخه ای در کتابخانه گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود. (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۵۳).

۴۱. شرح اسکندر نامه: از مجدالدین بن نظام الدین ۱۱۵۶ ق. (تسییحی، ۱۴۲۶، ص ۳۸۳).

۴۲. کشف الدقایق: شرح اسکندر نامه: از حامد بن جمال بخارایی جون پوری حسنی به نام فرید الدین ابو المظفر شیر شاه سوری پادشاه دهمی (۹۴۶-۹۵۲ هـ) نام نگارنده و شیر شاه در دیباچه آمده و نام "کشف الدقایق" که نسخه ای در درگاه روان پیر مهر علی شاه گولره شریف راولپندی نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۳۰)، که نسخه دیگر دست نویس از آن به شماره ADD;10579/1 در موزه بریتانیایی نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۳).

۴۳. شرح شرف نامه (اسکندر نامه): از خیرالله بن محمد خوش حال سده ۱۲-۱۱ هـ و در کتابخانه گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود (نوشاهی، ۱۳۹۰، ۲/۱۰۷۷).

۴۴. شرح اسکندر نامه: از محمد واثق فرزند محمد دایم سده ۱۲ هـ که نسخه ای دست نویس از آن به شماره R-۴۴/۴۵ در کتابخانه همدرد کراچی نگه داری می شود (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲).

۴۵. شرح اسکندر نامه: شرح از "مخدوم" که بیش از این از وی آگاهی نیست و در کتابخانه محمد شفیع لاهوری نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۵۱).

۴۶. شرح اسکندر نامه: از مؤلفی که اسمش روشن نشد و غیر از شروح فوق الذکر است. مکتوبه؛ نذر محمد ولد شیخ عبدالرسول، ساکن قصبه سهوه در اله آباد به سال ۱۷۹۰م (بشیر حسین، ۱۹۷۳، ۳/۴۴۶).

۴۷. شرح شرف نامه: از ملا محمد سعد الله پتایی (۱۱۴۶ ق) (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۳).

۴۸. شرح اسکندر نامه: از محمد سلطان خوشابی؛ ۱۲۰۴ ق. (تسییحی، ۱۴۲۶، ص ۳۸۳).

۴۹. شرح اسکندر نامه: از علی محمد بن فتح محمد جراح، محمد حسن ولد گل حسن ولد حافظ محمد زمان، ۱۲۹۱ ق. (همو، همان، همانجا).
۵۰. شرح منظومه اسکندر نامه: از قاضی نور محمد (نرگس) ۲۰۰۴ م، ص ۱۶۸).
۵۱. شرح اسکندر نامه: از محمد نصیر الدین شاه (همو، همان، ص ۱۸۱).
۵۲. شرح اسکندر نامه بزی کلان و فرهنگ و محشی گنجوی: شرح از نظر شیخ محمد صدیقی، عبدالروف، انتشارات نولکشور (همو، همان، ص ۲۴۷).
۵۳. اسکندر نامه: از وزیر علی عبرتی عظیم آبادی که تحریر منثور و منظومه نظامی است (معصومی، ۱۳۸۲، ۵/۷۲).
۵۴. شرح اسکندر نامه: از مؤلفی ناشناس از روزگار شاه جهان گورکانی که نسخه ای در کتابخانه موزه ملی کراچی نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۵۳).
۵۵. شرح اسکندر نامه: شرح از ناشناس که نسخه های دست نویس آن در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود (منزوی، ۱۹۸۶، ۷/۱۵۲).
۵۶. شرح اسکندر نامه: شرح از ناشناس؛ که نسخه ای دست نویس آن در درگاه روان پیر مهر علی شاه گولره شریف راولپندی نگه داری می شود (همو، همان، همانجا).
۵۷. شرح دیباچه اسکندر نامه: شرح از ناشناس. تنها گزارش دیباچه آن است که نسخه های دست نویس آن در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود. (همو، همان، ص ۱۵۵).
۵۸. شرح اسکندر نامه: شرح از ناشناس و نسخه ای در کتابخانه گنج بخش اسلام آباد نگه داری می شود. (همو، همان، همانجا).
۵۹. شرح شرف نامه: گزارش از ناشناس؛ که نسخه ای در کتابخانه موزه ملی کراچی نگه داری می شود. (همو، همان، همانجا).
۶۰. شرح اسکندر نامه: شرح از ناشناس؛ که نسخه های در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود. (همو، همان، ص ۱۵۶).
۶۱. شرح اسکندر نامه: شرح از ناشناس، نسخه های یکی نیستند؛ که نسخه های دست نویس آن در کتابخانه های مختلف پاکستان نگه داری می شود. (همو، همان، همان).
- چند تا شروع از ناشناس در کتابخانه های مختلف نگه داری می شود.
۶۲. شرح اسکندر نامه: بدون دیباچه شارح؛ (نوشاهی، ۱۳۹۰، ۲/۱۰۷۹).
۶۳. شرح منتخب اسکندر نامه: از حکیم شیخ عبدالعزیز دریا آبادی (نوشاهی، ۱۳۹۱، ۳/۲۲۲۸).
- علاوه بر این شروع اسکندر نامه در شبه قاره بسیاری وجود دارد که مؤلفان آنها مشخص نیست.

کتابشناسی

- * بشیر احمد، دکتر محمد (۱۹۶۸م) (۱۹۶۹م) (۱۹۷۳م) فهرست محظوظات شیرانی، جلد اول دوم و سوم، چاپ اول، اداره تحقیق و پاکستان دانشگاه پنجاب لاهور
- * تسییحی، دکتر محمد حسین (۱۴۲۶ق) فهرست الفبای نسخه های خطی کتاب خانه گنج بخش؛ ویرایش دوم، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد پاکستان
- * حضر نوشاهی، سید (۱۴۰۹ق) فهرست نسخه های فارسی، کتابخانه همدرد، کراچی، مرکز تحقیقات ایران و پاکستان اسلام آباد
- * دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۶ش) لغت نامه، زیر نظر: دکتر محمد معین، نشان نظامی گنجوی، شرکت چاپ ۱۲۸، تهران
- * شفق، رضا زاده (۱۳۵۳ش) تاریخ ادبیات ایران، انتشارات امیر کبیر، تهران
- * صفا، ذبیح الله (۱۳۷۳ش)، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول و دوم، چاپ سیزدهم، چاپ خانه رامین، انتشارات فردوس، تهران
- * فاضلی، قادر (۱۳۸۵ش) گنجهای گنجه ای، چاپ اول، انتشارات بین المللی الهدی، تهران ایران
- * معصومی، بهرام (۱۳۸۲ش) دانشنامه ادب فارسی، ادب فارسی در شبه قاره به سرپرستی حسن انوشه، جلد پنجم، چاپ اول، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران

- *.منزوی، احمد (۱۹۸۶م)، جلد هفتم، فهرست مشترك نسخه های خطی فارسی پاکستان، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد
- *.نرگس، گل (۲۰۰۴م) کتاب شناسی توضیحی نظامی در شبه قاره، پایان نامه برای اخذ درجه دانشجویی، به راهنمایی دکتر محمد سلیم مظهر، گروه ادبیات فارسی دانشگاه پنجاب لاهور
- *.نظامی، گنجوی (۱۳۸۱ش) کلیات نظامی گنجوی، به تصحیح استاد وحید دستگردی، موسسه انتشارات پیمان، چاپ سوم، تهران
- *.نوشاهی، سید عارف (۱۴۰۴ق) فهرست نسخه های خطی فارسی موزه ملی پاکستان کراچی، مرکز تحقیقات ایران و پاکستان اسلام آباد پاکستان
- *.نوشاهی، سید عارف (۱۳۹۰ش) فهرست نسخه های خطی فارسی آرشیو ملی پاکستان اسلام آباد، گنجینه مفتی فضل عظیم بھروی، مرکز پژوهشی میراث مکتوب، تهران
- *.نوشاهی، سید عارف (۱۳۹۰ش) فهرست نسخه های خطی فارسی مرکزی دانشگاه پنجاب لاهور (مجموعه های آزاد، پیرزاده، شیرانی، کیفی و عمومی) جلد دوم، مرکز پژوهشی میراث مکتوب، تهران
- *.نوشاهی، سید عارف (۱۳۹۱ش) کتاب شناسی آثار فارسی چاپ شده در شبه قاره (هند، پاکستان، بنگله دیش) جلد سوم، ناشر: میراث مکتوب، تهران
- *.نوشاهی، سید عارف (۱۳۹۹) مقالات عارف، در زمینه ادبیات فارسی نسخه شناسی، جلد سوم، چاپ اول، انتشارات سخن، تهران ایران
- . S.M.Abdullah, M, A, D Litt (1948), Persia, Urdu and Arabic Manuscripts, in the Punjab University Library vol, 1, Persian Manuscripts, Kapoor R Printing Works University of the Punjab.